

3) в пережитках націоналізму серед низки народів, які зазнавали національних утисків і ще не встигли звільнитися від почуття старих національних образ. Це призводило до певної відчуженості і відсутності повної довіри раніше пригноблених народів до заходів, що походили від росіян. Але в деяких республіках цей «оборонний» націоналізм, що виник як реакція на великоруський шовінізм, перетворився на «наступальний», спрямований проти малих народів цих республік. Шовінізм підживлювався умовами непу та конкуренції. Тому боротьба з національними пережитками оголошувалась третім завданням партії.

Було поставлено наступні завдання: формувати органи влади національних республік переважно з місцевих людей, які знають мову, побут, звичаї та культуру народів; видати спеціальні закони, які б забезпечували використання рідної мови в державних органах та всіх установах, а також закони, які б переслідували всіх порушників національних прав, особливо прав національних меншин; розширити фінансові права республік, що забезпечить можливість прояву їх власної державно-адміністративної, культурної та господарської ініціативи; здійснити практичні заходи з організації національних військових частин [3, с. 82–86, 89].

Таким чином, резолюція «Про радянську владу на Україні», постанови X з'їзду РКП(б), I всеукраїнської партнаради заклали підґрунтя і визначили основні завдання і напрямки політики в галузі українізації, курс на яку був оголошений VII-ою конференцією КП(б)У (4–10 квітня 1923 р.).

За своїм історичним значенням політика українізації співставна з такими здобутками, як індустріалізація та возз'єднання українських земель в єдиній соборній державі. Вона консолідувала український народ, трансформувала переважно селянську масу в сучасну політичну націю з широким прошарком національної творчої та науково-технічної інтелігенції, партійної і державної номенклатури. Українізація перетворила українську мову з мови села і художньої літератури на мову науки, індустрії, управління, посприяла розквіту української літератури, театру, кіно, гуманітарних наук. Культурна революція остаточно зламала станові бар'єри та перегородки, які стримували людські таланти, запустила «соціальні ліфти», познайомила широкі маси трудящих з досягненнями науки і мистецтва. «Невеликий проміжок часу дав такий широкий розмах розвитку української культури, що подібного не можна помітити в історії жодного іншого народу за всю попередню історію людства», – захоплено писав М. Скрипник.

Список використаних джерел

1. В. И. Ленин об украинском вопросе / Сост.: В. Ф. Солдатенко, В. Ф. Харченко. – К.: АДЕФ–Україна, 2010. – 296 с.
2. Волін М. Історія КП(б)У в стислому нарисі. – 2-ге вид. – Харків: Держвидав «Пролетар», 1931. – 202 с.
3. Двенадцатый съезд РКП(б). Стенографический отчет. 17–25 апреля 1923 г. – М.: Красная Новь, Главполитпросвет, 1923. – 705 с.
4. Декреты Советской власти. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1957. – Т.1. – XII+626 с.
5. Десятый съезд РКП(б). Март 1921 года. Стенографический отчет. – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1963. – XVIII+916 с.
6. Колесник В. Ф., Пижик А. М. Україна в 1920–1930-ті роки. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 311 с.
7. Ленин В. И. До питання про національності або про «автономізацію» // Повне зібрання творів. – Т.45. – С.339–345.
8. Логинов В. Неизвестный Ленин. – М.: Эксмо, Алгоритм, 2010. – 576 с.

9. Попов Н. Очерк истории Коммунистической партии (большевиков) Украины. – Харьков: Пролетарий, 1930. – 323 с.
10. Равич–Черкасский М. История Коммунистической партии (б-ов) Украины. – Харьков: Гос. изд-во Украины, 1923. – 248 с.
11. Съезды Советов Союза ССР, союзных и автономных советских социалистических республик. Сборник документов. – Т.1 (1917–1922 гг.). – М.: Гос. изд-во юрид. лит-ры, 1959. – 835 с.
12. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.159.

References

1. V. I. Lenin ob ukrainskom voprose / Sost.: V. F. Soldatenko, V. F. Harchenko. – K.: ADEF–Ukraine, 2010. – 296 s.
2. Volin M. Istoriya KP(b)U v styslomu narysi. – 2-ge vyd. – Harkiv: Derzhvydav «Proletar», 1931. – 202 s.
3. Dvenadcatyj s»ezd RKP(b). Stenograficheskij otchet. 17–25 aprelya 1923 g. – M.: Krasnaya Nov', Glavpolitprosvet, 1923. – 705 s.
4. Dekrety Sovetskoj vlasti. – M.: Gos. izd-vo polit. lit-ry, 1957. – T.1. – XII+626 s.
5. Desyatyj s»ezd RKP(b). Mart 1921 goda. Stenograficheskij otchet. – M.: Gos. izd-vo polit. lit-ry, 1963. – HVIII+916 s.
6. Kolesnyk V. F., Pyzhyk A. M. Ukraina v 1920–1930-ti roky. – K.: VPC «Kyivskij universytet», 2010. – 311 s.
7. Lenin V. I. Do pytannya pro nacionalnosti abo pro «avtonomizaciyu» // Povne zibrannya tvoriv. – T.45. – S.339–345.
8. Loginov V. Neizvestnyj Lenin. – M.: Eksmo, Algoritm, 2010. – 576 s.
9. Popov N. Ocherk istorii Kommunisticheskoy partii (bolshevikov) Ukrainy. – Harkov: Proletarij, 1930. – 323 s.
10. Ravich–Cherkasskij M. Istoriya Kommunisticheskoy partii (b-ov) Ukrainy. – Harkov: Gos. izd-vo Ukrainy, 1923. – 248 s.
11. S»ezdy Sovetov Souza SSR, souznych i avtonomnyh sovetskikh socialisticheskikh respublik. Sbornik dokumentov. – T.1 (1917–1922 gg.). – M.: Gos. izd-vo jurid. lit-ry, 1959. – 835 s.
12. Centralnyj derzhavnyj arhiv gromadskych ob'yednan Ukrainy. – F.1. – Op.20. – Spr.159.

Latysh Yu. V., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of history of World Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), j_latysh@ukr.net

Prerequisites and deployment of Ukrainianization policy

The article examines the preconditions and the beginning of the policy of Ukrainianization in the early 1920's, approaches and discussions in the Bolshevik Party on necessity and pace of this policy, the decisions of party congresses and conferences, the main directions of Ukrainianization: the formation of local party and state leaders, the spread of teaching in their native language, national-cultural revival.

The purpose of the article is to identify the causes and analyze the process of deploying Ukrainianization after the establishment of Soviet power in Ukraine.

As a result, it was concluded that the policy of Ukrainianization ensured the consolidation of the Ukrainian people, transformed the peasant masses into a modern political nation with a wide array of national creative and scientific and technical intelligentsia, party and state nomenclature. Ukrainianization has transformed the Ukrainian language from the language of the village and fiction into the language of science, industry, management. Ukrainianization contributed to the flowering of Ukrainian literature, theater, cinema, and the humanities. Cultural Revolution finally broke the barriers that kept human talents, launched «social lifts», introduced the vast masses of workers to the achievements of science and art.

Keywords: *Ukrainization, national question, Bolshevism, Cultural Revolution, native language.*

УДК 271.222(477)«1921»:2–73

Красильнікова О. В.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
філософських та соціальних наук, Київський
національний торговельно-економічний університет
(Україна, Київ), tkatschuk@ukr.net

Діяльність Всеукраїнської православної церковної ради зі скликання Всеукраїнського православного церковного собору 1921 р.

Стаття присвячена заходам Всеукраїнської православної церковної ради з організації Всеукраїнського православного церковного собору 1921 р.

На основі архівних джерел, висвітлено діяльність виборчо-підготовчих з'їздів духовенства і мирян та проаналізовано їх рішення. Визначено роль Всеукраїнської православної церковної ради в організації проведення Собору.

Ключові слова: Всеукраїнська православна церковна рада, Всеукраїнський православний церковний собор, Українська автокефальна православна церква, виборчо-підготовчі церковні з'їзди, автокефалія.

У сучасних умовах побудови єдиної Помісної православної церкви в Україні, особливої актуальності набуває вивчення історичного досвіду формування самостійних православних церковних організацій в Україні в ХХ ст. та, зокрема, Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Утворення УАПЦ відбулося на Всеукраїнському православному церковному соборі у жовтні 1921 р. Собор 1921 р. відіграв важливу роль в інституалізації автокефальної Церкви, формуванні її канонів, принципів організації, органів керівництва та церковної ієрархії. Скликанням Собору займалася Всеукраїнська православна церковна рада (ВПЦР). Вона провела широкомасштабну організаційну роботу по підготовці Собору, завдяки її зусиллям він відбувся і прийняв рішення, які здійснили значний вплив на подальший розвиток українського православ'я.

Історії УАПЦ присвячено чималоробіт як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед наукових публікацій останнього часу слід відзначити роботи А. Зінченка [1], О. Ігнатуши [2], А. Киридон [3], М. Шкрібляка [4]. Зазначені роботи присвячені життю та діяльності митрополита В. Липківського, соборній діяльності УАПЦ, її церковному устрою, державно-церковним відносинам та міжконфесійним взаєминам. Особливо цінними є джерелознавчі дослідження І. Преловської [5], які значно розширюють інформаційний потенціал та тематику досліджень з історії автокефальної Церкви. Однак, попри зацікавленість дослідників цією темою ряд подій, пов'язаних з історією УАПЦ, не отримали належного висвітлення в науковій літературі. Мова йде, зокрема, про діяльність ВПЦР зі скликання Всеукраїнського православного церковного собору 1921 р. Дане питання, значною мірою, залишилося поза увагою дослідників та потребує подальшого вивчення.

Метою статті є дослідження діяльності ВПЦР щодо організації та проведення Всеукраїнського православного церковного собору 1921 р.

Організаційною роботою по скликанню Всеукраїнського православного церковного собору займалася ВПЦР. Як зазначав М. Мороз, вона була розпочата у вересні 1920 р. [6, с. 369]. Тоді ВПЦР звернулася до голови ВУЦВК Г. Петровського з проханням надати дозвіл на скликання Всеукраїнського Церковного Собору [7, арк. 46]. Г. Петровський у листі повідомив про свій дозвіл на проведення з'їзду. Однак попри заходи ВПЦР, Собор не був скликаний як планувалося у жовтні 1920 р. Його підготовка розтягнулася ще на один рік.

Розглянемо заходи, які проводила ВПЦР для скликання Всеукраїнського Собору. У першу чергу, це було проведення виборчо-підготовчих з'їздів представників духовенства і мирян. Ці зібрання скликалися з метою проведення виборів делегатів на місцеві церковні з'їзди та Всеукраїнський православний церковний собор, а також для того, щоб дізнатися думки населення з приводу тих, питань, які будуть вирішуватися на майбутньому Соборі. Участь у них брали представники духовенства і мирян, обрані за

для цього на парафіяльних зборах. Організація з'їздів покладалася на уповноважених ВПЦР. Так, священник Марко Грушевський займався проведенням підготовчо-виборчих зібрань у церковних округах Київського, Канівського, Білоцерківського, Таращанського, Звенигородського та Черкаського повітів [8, арк. 22]. Уповноваженими ВПЦР для скликання Собору були також священники В. Липківський, Ю. Калішевський, Ю. Жевченко, Я. Чулаєвський, В. Бржосновський, П. Дросенко та інші.

Місцеві волосні, повітові та губерніяльні церковні Ради також отримали дозвіл на проведення виборчо-підготовчих з'їздів. У Харкові та повітах з цією ж метою організувалися спеціальні гуртки [9, арк. 35]. Вони повинні були забезпечити обрання делегатів на Собор. У тому разі, коли не було можливості провести передвиборчі повітові зібрання представників українізованих парафій, ВПЦР надавала губерніяльним, повітовим церковним радам, а також своїм уповноваженим право доручити обрання представників на Собор місцевим нарадам прихильних до українського церковного руху діячів.

ВПЦР розсилала повітовим Радам інструкції та інформаційні матеріали з організації виборів делегатів на Всеукраїнський Собор. Також зверталася увага на своєчасне проведення виборів у повітах не пізніше 18 вересня 1921 р., щоб всі обрані особи змогли вчасно прибути на Собор [10, арк. 26]. Крім обрання делегатів на повітових зібраннях потрібно було скласти письмовий наказ, з яким делегати вирушали на Собор.

ВПЦР склала статтю під назвою «Підвалини Української Православної Церкви», яку поширила напередодні церковного з'їзду представників сільських православних парафій волостей Київської округи, що відбувся 27–29 березня 1921 р. [11, арк. 174–174зв]. Ця стаття була згодом видана видавництвом «Українська Автокефальна Церква» у 1922 р. Вона містила підвалини, на яких повинна будуватися Українська Церква. Першою підвалиною була автокефальність, тобто православна церква в Україні повинна бути незалежною від чужого церковного керівництва, мати свій власний церковний керівний орган, перебуваючи у братерському єднанні з усіма православними автокефальними церквами. Наступна підвалина Української Церкви – соборноправність – всенародне управління справами Церкви. Вона вимагала визнати: по-перше, право загальної виборності на всіх ступенях церковного служіння, по-друге, дозвіл на всенародне управління церковним майном, по-третє, можливість участі мирян у вирішенні всіх питань церковного життя: господарських, благодійних, освітніх, богословських, а також канонічних та догматичних [12, с. 7]. Третьою підвалиною повинна була стати жива народна творчість у Церкві. Під нею автори статті розуміли використання української мови, співів, звичаїв та обрядів у церковному богослужінні.

Повернемося до виборчо-підготовчих з'їздів. 27–29 березня 1921 р. в Києві відбувся церковний з'їзд представників сільських православних парафій волостей Київської округи Київського повіту. В його роботі взяли участь представники 22 парафій (із 44 парафій, які мали право брати участь у з'їзді) у кількості 88 осіб, а також 16 членів ВПЦР. Заслухавши накази та повідомлення від представників парафій Київщини щодо ставлення

віруючих до українізації Церкви, зібрання прийняло рішення про необхідність перетворення приходів у українські парафії, на основі статуту, розробленого ВПЦР, а також про відправу церковних служб українською мовою [13, арк. 4]. Управління церковними справами повинно здійснюватися православною людністю, яка обиратиме парафіяльні, волосні та повітові церковні ради. Також було прийнято рішення не підпорядковуватися царсько-режимним церковним установам (приходським та єпископським радам) та не надавати кошти на їх утримання. А єпископи Київщини, які були призначені російською царською владою, вважалися духовними урядовцями, що, з поваленням царизму, втратили право на управління Церквою. Лише після обрання на ці посади, вони матимуть право здійснювати керівництво церковними справами.

З'їзд висловився за автокефалію Української православної церкви (УПЦ), її соборноправний устрій, вживання живої рідної мови, співів, звичаїв та обрядів. ВПЦР, до складу якої входили українські парафії, об'єднанні у Всеукраїнську спілку православних парафій, визнавалася єдиним вищим правочинним тимчасовим органом управління Українською Церквою. Напрямок діяльності, який проводила ВПЦР, схвалювався як такий, що відповідає вимогам нового життя і надає українському церковно-визвольному руху ґрунтовності та організованості [13, арк. 9]. Також на з'їзді були обрані делегати на церковний Собор Київщини, призначений на 22 травня 1921 р.

4–5 травня 1921 р. відбувся виборчо-підготовчий з'їзд представників сільських православних парафій Білоцерківської округи. Питання, які розглядалися зібранням та рішення, прийняті по ним були тотожними питанням та постановам церковного з'їзду, що відбувався 27–29 березня 1921 р. у Києві [13, арк. 15].

Важливе значення для організації та ідейної підготовки Всеукраїнського православного церковного собору відіграв церковний з'їзд Київщини (або Собор українізованих парафій Київщини), який тривав з 22 по 26 травня 1921 р. у Києві. У його роботі взяли участь більше 400 делегатів, які представляли українські православні парафії не лише Київщини, а й Чернігівщини, Полтавщини та Поділля. Таким чином, з'їзд вийшов за рамки єпархіального.

На початку Собору його голова М. Мороз виголосив промову, в якій подав короткий виклад історії українського церковно-визвольного руху, підсумовуючи її скликанням церковного собору Київщини, на якому, на думку доповідача, церковно-революційний рух набрав найбільш яскравих та рішучих форм. Собор висловив своє ставлення до радянської влади, ухваливши вітати її за видання закону про відокремлення Церкви від держави. Цей закон забезпечував свободу віри в УРСР та можливість православної людності здійснювати керівництво церковно-релігійними справами на свій розсуд.

Зібрання відвідав настоятель Миколаївського собору м. Тифліса, голова Православної Ради на Закавказзі, протоієрей Степан Орлик-Волинський. Він привіз привітання Собору від віруючих Грузії та повідомив про прихильне ставлення голови Грузинської Церкви патріарха Леоніда до справи відродження УАПЦ [14, арк. 38зв]. Також у перший день роботи Собору

були заслухані доповіді делегатів з місць, зокрема Білоцерківського, Київського, Звенигородського, Черкаського та Липовецького повітів.

На Соборі були заслухані доповіді В. Липківського на тему «Догмати, канони й життя церкви», М. Мороза «Сучасна духовна влада і духовенство православної церкви на Україні» та «Всеукраїнська Православна Церковна Рада», М. Пивоварова «Про кошти для ВПЦР», О. Соколовського «Про церковно-релігійну освіту», Н. Шараївського «Церковні відправи і вживання в українській церкві при відправах живої мови», К. Стеценка «Про український спів» та інші. Після обговорення доповідей, Собором були прийняті відповідні резолюції. Так, Собор ухвалив, що церковні канони (крім догматичних) можна змінювати, якщо вони виявляться застарілими і створювати нові, які відповідатимуть сучасним вимогам життя [6, с. 470–471].

Щодо доповіді М. Мороза, Собор прийняв резолюцію «Про київський єпископат». У ній зазначалося, що єпископи Київщини, а також митрополит Київський і Галицький Антоній і його заступник Никодим втратили право на керівництво церковними справами в Київській єпархії. Відповідно кафедра митрополита Київського і Галицького і вікаріїв Київської митрополії оголошувалися вільними. З огляду на це виникла необхідність обрання митрополита та єпископів. 23 травня 1921 р. була створена комісія для обговорення питання про обрання українських єпископів. Ця комісія складалася із членів президії. Під час обговорення цього питання висловлювалися думки, зокрема професором В. Данилевичем та священником С. Пилипенком про допустимість та стародавню практику обрання на єпископські посади мирян, незважаючи на їх шлюбний стан. Делегати Собору обрали на посаду митрополита Київського архієпископа Парфенія Левицького, його заступником – єпископа Антоніна Грановського. Також кандидатами на єпископів були обрані: протоієрей В. Липківський, Н. Шараївський, С. Орлик-Волинський, Ю. Січинський, священники П. Погорілко, М. Грушевський, К. Кротевич, К. Бережницький, А. Руденко та мирянин Г. Стороженко [6, с. 474].

Собор підтримав акт проголошення автокефалії УПЦ від 5 травня 1920 р., а також соборноправний устрій Церкви, який базувався на принципі виборності священнослужителів та церковних рад, які керували справами у межах парафії, повіту та волості. Також наголосив на обов'язковому залученню мирян до керівництва церковно-релігійними справами спільно з духовенством. Єдиним вищим правомірним тимчасовим органом управління Українською Церквою визнавалася ВПЦР. Собор схвалив її церковно-громадську діяльність та заходи по скликанню Всеукраїнського Собору. Важливе значення мали рішення Собору щодо запровадження українських церковних відправ та церковних співів, розвитку церковно-релігійної освіти, здійснення народоправства в Церкві на основі братського статуту, ухваленого ВПЦР. Таким чином, на травневому церковному Соборі Київщини обговорювалися важливі питання церковно-релігійного життя українських парафій, а прийняті резолюції сприяли визначенню кола питань для обговорення на майбутньому Всеукраїнському Соборі у жовтні 1921 р.

Більшість виборчо-підготовчих повітових церковних з'їздів були проведені безпосередньо

напередодні Собору. На нараді делегатів від ВПЦР (М. Мороз, П. Погорілко) і представників українських православних парафій м. Полтави (К. Кротевич, О. Ярещенко, Табурянський), яка відбулася в Полтаві 18 липня 1921 р. прийнято рішення про скликання на 14 серпня повітового передсоборно-виборчого зібрання для обрання делегатів на Всеукраїнський Церковний Собор Полтавського повіту. Також прийнято рішення провести такі зібрання у Миргородському, Гадяцькому, Хорольському, Кременчуцькому та інших повітах Полтавської єпархії [15, арк. 7зв–8].

14 вересня 1921 р. відбувся повітовий церковний з'їзд Богуславщини. Головою зібрання був обраний голова Повітової православної церковної ради отець Конон Бей. На зібранні обговорювалися питання про обрання представників від Богуславщини на Всеукраїнський Собор; затвердження обраних волосних церковних рад та обрання постійної Повітової православної церковної ради; а також вироблення «Наказу делегатам Богуславщини від православної людності на Всеукраїнський Православний Церковний Собор». Зібрання обрало представників від повіту на Собор та склало наказ делегатам. Делегати повинні були стояти на позиції автокефальності та незалежності Української Церкви, її соборності. Також висловлювалося домагання, щоб у кожному повіті єпископи були з місцевих людей. Учасники з'їзду висловили необхідність відстоювати виборність церковно- та священнослужителів, використання української мови та співів під час богослужіння. Повітова православна церковна рада Богуславщини також прохала висвятити єпископа для українських православних парафій повіту. Пропонувалася кандидатура протоієрея П. Погорілка [16, арк. 5–6].

Тоді ж 14 вересня 1921 р. відбулося виборчо-підготовче зібрання представників парафій Київського повіту. На ньому також були обрані делегати на Всеукраїнський Собор та складено наказ. Крім положень про автокефалію та українізацію Церкви, було прийнято ряд додаткових вимог. Зокрема, про необхідність остаточного вирішення на Соборі питання з єпископатом для УПЦ, про широку церковну освіту, про єдність УПЦ із Вселенською Церквою [10, арк. 3бзв]. Подібні підготовчо-виборчі зібрання відбулися і в інших регіонах України.

13 липня 1921 р. відбулося засідання Президії ВПЦР, на якому обговорювалося питання створення Підготовчої комісії з питань скликання Собору. До її складу увійшли: Президія ВПЦР у повному складі, по одному представнику від губернських церковних рад та по одному – від повітових церковних рад Київщини. Також особисто були запрошені В. Чехівський, професори В. Данилевич та Е. Тимченко, письменниця Л. Старицька-Черняхівська та вчений Д. Щербаківський [17, арк. 41].

25 серпня 1921 р. відбулося засідання передсоборної наради у складі М. Мороза, В. Липківського, В. Чехівського, П. Погорілка, С. Орлика, К. Соколовського, К. Янушівського, Г. Стороженка та Г. Вовкушівського. На ній було затверджено програму доповідей на Соборі та визначено доповідачів. Зі вступною доповіддю «Сучасний мент церковного життя» повинен був виступити голова ВПЦР М. Мороз. В. Липківському доручалося

виголосити доповіді на організаційно-ідеологічні теми: «Взаємовідносини між українською Церквою і іншими православними церквами (автокефалія)», «Внутрішній устрій Церкви (соборноправність)» разом із співдоповідачем П. Погорілком, «Сучасне життя Церкви і канони», «Відправа Божих служб і треб». Були заплановані виступи, присвячені відновленню церковної ієрархії УПЦ (М. Мороз та В. Чехівський), статуту УАПЦ (М. Мороз, П. Погоріло, К. Соколовський), відношенню Церкви до Держави (В. Чехівський), українській мові в богослужінні, церковному співу та мистецтву (Н. Шараївський, П. Козицький, К. Стеценко, Д. Щербаківський), також засобам утримання духовенства та монастирям в Україні [9, арк. 51].

ВПЦР розробила порядок виборів та представництво на Соборі. На Соборі, крім ВПЦР в повному складі та єпископів УАПЦ, право вирішального голосу мали виборні особи, а саме шість виборних осіб від кожного повіту (не більше двох від духовних осіб і не менше чотирьох від мирян); представники українських парафій міста Києва – 18 виборних осіб, по шість виборних осіб від Чернігова, Вінниці, Катеринослава, Харкова, Херсона, Житомира, Одеси, Миколаєва, Кам'янець-Подільського, Полтави; по п'ять делегатів від церковних братств, а також церковні та громадські діячі, яких персонально запрошувала ВПЦР [6, с. 515].

Крім підготовчо-виборчих зібрань делегатів на Собор обирали і парафії міст. Так, Рада Старокиївської української православної парафії при Софійському соборі розробила наказ виборним представникам на Всеукраїнський Собор від українських православних парафій міста Києва. Представники повинні були відстоювати автокефалію УПЦ, її соборноправний устрій, відокремлення Церкви від держави, також використання живої української мови, українських церковних співів, звичаїв та обрядів. Вищим керівним органом Церкви повинна була залишатися ВПЦР як вищий колегіальний орган церковного управління, який у разі потреби для вирішення найважливіших питань скликає Всеукраїнський Церковний Собор. Щодо відновлення української церковної ієрархії, то у разі відсутності можливості відновити ієрархію традиційним способом, дозволялося обрати і висвятити на єпископів Собором осіб серед священнослужителів Української православної автокефальної церкви [6, с. 523].

Паралельно з підготовкою до Собору ВПЦР намагалася порозумітися із єпископатом та, зокрема, з патріаршим екзархом в Україні Михаїлом (Єрмаковим), який був призначений патріархом Тихоном на митрополита Київського і Галицького і прибув до Києва у серпні 1921 р.

Представник ВПЦР священник П. Погорілко вів переговори з екзархом Михаїлом та іншими єпископами, які нібито виявили прихильне ставлення та бажання узгодити свої позиції. Тому на засіданні президії ВПЦР 7 вересня 1921 р. були визначені умови проведення переговорів з єпископатом. У першу чергу, до часу Всеукраїнського Церковного Собору церковно-релігійне життя залишається без змін; всі створені керівні органи, а саме ВПЦР, губернські, повітові, волосні та парафіяльні ради продовжують свою роботу; в українізованих парафіях служби проводяться українською мовою, обраними причетами. Остаточне питання устрою Церкви, її взаємин з іншими

православними Церквами вирішиться на Соборі. Собор єпископів України повинен був висвятити для українських парафій необхідну кількість єпископів із кандидатів обраних на церковному Соборі Київщини або, яких запропонує ВПЦР. Висвячені кандидати вважалися єпископами українізованих парафій, а єпархіальні єпископи – вікарними. На підставі цих умов, у разі їх прийняття, Собор єпископів повинен був висвятити 18 вересня 1921 р. першого кандидата о. П. Погорілка, а 21 вересня на свято другої Пречистої протоієрея С. Орлика або Г. Стороженка чи К. Бережницького [17, арк. 20].

ВПЦР запросила єпископів українських єпархій взяти участь у роботі Собору, в тому числі й митрополита Михаїла. Прийняття запрошення означало б, що митрополит визнає ВПЦР законним вищим керівним органом УПЦ, погоджується з тим, що вона має право керувати її справами та, скликаючи Собор без благословення єпископів, діє відповідно до апостольських правил. Митрополит Михаїл не визнавав ВПЦР законним органом, тому відмовився брати участь у Соборі [9, арк. 78]. Хоча просив ВПЦР повідомляти його про перебіг подій. Отже, попри здійсненні Радою заходи, вона не змогла знайти порозуміння з місцевою ієрархією. Митрополит поклав відповідальність за можливий перебіг подій на ВПЦР. А Собор Єпископів всієї України прийняв постанову 10 вересня 1921 р., яка забороняла віруючим та духовенству брати участь у скликаному ВПЦР Соборі.

Підсумовуючи діяльність ВПЦР з підготовки до Собору, слід зазначити, що вона провела значну роботу. У першу чергу, це була організація та проведення підготовчих з'їздів у регіонах. ВПЦР мала цілий штат уповноважених, які проводили організаційну та інформаційну роботу серед віруючих, організували виборчо-підготовчі зібрання. На з'їздах обговорювалися найважливіші питання церковно-релігійного життя в Україні, зокрема ставлення до автокефалії УПЦ, її устрою, запровадження рідної мови в богослужіння, обрання єпископів з місцевого проукраїнського духовенства. Виборчо-підготовчі зібрання підтримали необхідність скликання Всеукраїнського Собору та схвалили діяльність ВПЦР у цьому напрямку. На з'їздах були обрані делегати на Собор та розроблені накази представникам від українських парафій. Проаналізувавши рішення виборчо-підготовчих повітових зібрань духовенства і мирян, можна зробити висновок, що більшість із них були схожими. Всі вони висловилися за необхідність проголошення автокефалії УПЦ, встановлення соборноправного устрою, виборність священнослужителів, вживання рідної мови під час богослужінь, відродження українських церковних співів та обрядів.

Отже, напередодні Всеукраїнського православного церковного собору 14 жовтня 1921 р., зусиллями ВПЦР були проведені підготовчі з'їзди духовенства і мирян, на яких обговорювалися найважливіші питання подальшого життя православної церкви в Україні.

Список використаних джерел

1. Зінченко А. Життя і служіння митрополита Василя Липківського / А. Зінченко. – *Наук.-дослід. ін-т українознавства; Всеукр. т-во ім. Митрополита В. Липківського.* – Київ: Дуліби, 2017. – 335 с.
2. Ігнатуша О. М. Адміністративний устрій ранньої Української автокефальної православної церкви (1921 р.) / О. М. Ігнатуша //

Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. – Запоріжжя: Тандем-У, 1999. – Вип. VIII. – С.17–32.

3. Киридон А. Держава–церква–суспільство: інверсна трансформація в Україні / А. Киридон. – Рівне: РІС КСУ, 2011. – 286 с.

4. Шкрібляк М. Українська Автокефальна Православна Церква 1921 р. як прояв українського церковного життя / М. Шкрібляк, М. Гергелюк // *Релігія та Соціум: міжнародний часопис.* – 2011. – №2 (6). – С.52–56.

5. Преловська І. Джерела з історії Української Автокефальної Православної Церкви (1921–1930) – Української Православної Церкви (1930–1939): монографія / І. Преловська. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2013. – 696 с.

6. Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ 14–30 жовтня 1921 року. Документи і матеріали. – Київ-Львів, 1999. – 560 с.

7. ЦДАВО України. – Ф.3984. – Оп.1. – Спр.5. – 62 арк.

8. Там само. – Оп.1. – Спр.101. – 64 арк.

9. Там само. – Оп.1. – Спр.65. – 93 арк.

10. Там само. – Оп.1. – Спр.69. – 74 арк.

11. Там само. – Ф. 1072. – Оп.2. – Спр.168. – 229 арк.

12. Підвалини Української православної Церкви. – Видавництво «УАЦ», 1922. – №14. – 16 с.

13. ЦДАВО України. – Ф.3984. – Оп.1. – Спр.70. – 41 арк.

14. Там само. – Оп.3. – Спр.19. – 9 арк.

15. Там само. – Оп.1. – Спр.215. – 11 арк.

16. Там само. – Оп.1. – Спр.110. – 7 арк.

17. Там само. – Оп.4. – Спр.35–а. – 47 арк.

References

1. Zinchenko A. Zhyttia i sluzhinnia mytropolyta Vasylia Lypkivskoho / A. Zinchenko. – *Nauk.-doslid. in-t ukrainoznavstva; Vseukr. t-vo im. Mytropolyta V. Lypkivskoho.* – Kyiv: Duliby, 2017. – 335 s.

2. Ihnatusha O. M. Administratyvnyi ustrii rannoï Ukrainiskoi avtokefalnoi pravoslavnoi tserkvy (1921 r.) / O. M. Ihnatusha // *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnoho universytetu.* – Zaporizhzhia: Tandem-U, 1999. – Vyp. VIII. – S.17–32.

3. Kyrydon A. Derzhava–tserkva–susplstvo: inwersna transformatsiia v Ukraini / A. Kyrydon. – Rivne: RIS KСУ, 2011. – 286 s.

4. Shkribliak M. Ukrainka Avtokefalna Pravoslavna Tserkva 1921 r. yak proiav ukrainskoho tserkovnoho zhyttia / M. Shkribliak, M. Herheljuk // *Relihiia ta Sotsium: mizhnarodnyi chasopys.* – 2011. – №2 (6). – S.52–56.

5. Prelavska I. Dzherela z istorii Ukrainiskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy (1921–1930) – Ukrainiskoi Pravoslavnoi Tserkvy (1930–1939): monohrafiia / I. Prelavska. – K.: Instytut ukrainskoi arkhеоhrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho, 2013. – 696 s.

6. Pershyi vseukrainskyi pravoslavnyi tserkovnyi sobor UAPTS 14–30 zhovtnia 1921 roku. Dokumenty i materialy. – Kyiv-Lviv, 1999. – 560 s.

7. TSDAVO Ukrainy. – F.3984. – Op.1. – Spr.5. – 62 ark.

8. Tam samo. – Op.1. – Spr.101. – 64 ark.

9. Tam samo. – Op.1. – Spr.65. – 93 ark.

10. Tam samo. – Op.1. – Spr.69. – 74 ark.

11. Tam samo. – F. 1072. – Op.2. – Spr.168. – 229 ark.

12. Pidvalyny Ukrainiskoi pravoslavnoi Tserkvy. – Vydavnytstvo «UATS», 1922. – №14. – 16 s.

13. TSDAVO Ukrainy. – F.3984. – Op.1. – Spr.70. – 41 ark.

14. Tam samo. – Op.3. – Spr.19. – 9 ark.

15. Tam samo. – Op.1. – Spr.215. – 11 ark.

16. Tam samo. – Op.1. – Spr.110. – 7 ark.

17. Tam samo. – Op.4. – Spr.35–a. – 47 ark.

Krasilnikova O. V., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences, Kyiv National University of Trade and Economics (Ukraine, Kyiv), tkatschuk@ukr.net

Activities of the All-Ukrainian Orthodox Church Council on the organization of the All-Ukrainian Orthodox Church Congress of 1921

The article presents of the activities that were carried out by the All-Ukrainian Orthodox Church Council to prepare the All-Ukrainian Orthodox Church Congress in 1921. On the basis of archival documents, the activities of the preparatory-

election congresses of the clergy and the laity are highlighted and their decisions are analyzed. The role of the All-Ukrainian Orthodox Church Council in organizing the Church Congress was determined.

Keywords: All-Ukrainian Orthodox Church Council, All-Ukrainian Orthodox Church Congress, Ukrainian Autocephalous Orthodox Church, preparatory-election church congresses, autocephaly.

* * *

УДК 94(477.74)«1918»

Шишко О. Г.,

кандидат історичних наук, доцент, докторант
кафедри історії України, Одеський національний
університет ім. І. І. Мечникова (Україна, Одеса),
Shyshko2011@ukr.net

Діяльність Державної варту у Херсонській губернії у сфері боротьби з більшовизмом

Мета дослідження полягає у висвітленні із залученням архівних джерел особливостей діяльності підрозділів Державної варту у Херсонській губернії у сфері боротьби з більшовизмом на основі проблемно-хронологічного методу. Підрозділи Державної варту активно протидіяли більшовизму, який становив одну з найбільших загроз існуванню Української Держави. Ці підрозділи проводили комплексні заходи, які мали сприяти розкриттю й знешкодженню більшовицького підпілля та радянських агентів. З метою вилучення з політичної боротьби значної кількості активістів, недопущення збройних виступів та повстання більшовицьких сил проводились акти «ліквідації», тобто обшуки та арешти активних більшовиків та інших революціонерів. Покаранням для цих осіб могло бути ув'язнення до 3-х місяців або вислання за межі України, зокрема, до Австрії, де вони могли використовуватися на примусових роботах. Окреме місце у діяльності Державної варту належало викриттю диверсійної та терористичної діяльності консульства РСФФР, яке було відкрите в Одесі.

Ключові слова: Державна варта (поліція), Особливий відділ, більшовизм, «ліквідація».

Різні аспекти внутрішньої та зовнішньої політики Української Держави Гетьмана Павла Скоропадського привертала значну увагу як дослідників радянського періоду, так і сучасних українських та зарубіжних істориків. Причому перші робили акцент у своїх дослідженнях на розгортання селянського повстанського руху та страйкової боротьби робітників й особливо залізничників відповідно до ідеологічних вимог того часу. Сучасні історики значно розширили коло наукових інтересів, охопивши всі сфери діяльності державного організму. У той же час регіональні аспекти функціонування гетьманської держави ще потребують свого подальшого дослідження, особливо це стосується діяльності місцевих органів влади у царині захисту правопорядку та ліквідації загроз державній безпеці. Особлива актуальність такої діяльності полягала у виявленні та знешкодженні носіїв більшовицької ідеології, які проявили себе під час існування Одеської радянської республіки та які продовжували свою деструктивну діяльність майже з перших днів утворення Української Держави, будучи членами підпільних організацій або агентами більшовицької Росії.

Таким чином, дослідження процесу боротьби підрозділів Державної варту з більшовизмом у Херсонській губернії має не тільки наукове, а й практичне значення, адже й нині Українській державі доводиться в умовах гібридної війни протистояти як внутрішнім антидержавним деструктивним елементам, так і зовнішнім агентам та збройним формуванням.

Найбільш повно діяльність структур Державної варту у сфері дотримання законів і забезпечення

правопорядку та боротьби із загрозами державному ладу у загальноукраїнському масштабі знайшло відображення у чисельних публікаціях В. Сідака (одна з яких була у співавторстві з В. Степанковим), які стали основою для виходу його ґрунтовної праці «Національні спецслужби в період Української революції 1917–1921 рр.: невідомі сторінки історії» [1; 2; 3; 4]. Тому метою цієї публікації є спроба дослідити на основі архівних джерел особливості діяльності підрозділів Державної варту у Херсонській губернії у сфері боротьби з більшовизмом.

Гетьман П. Скоропадський серед пріоритетів своєї діяльності визначав необхідність систематичної боротьби із чисельними загрозами, які не тільки негативно впливали на громадський спокій та правопорядок, а й підривали основи державного ладу. Одну з таких загроз становив більшовизм, для боротьби з яким, на переконання П. Скоропадського, потрібна була «фізична сила», тому що «річ зрозуміла – головний ворог більшовизм великоруський, і потім наш внутрішній, український» [5, с. 17]. Категорично негативну оцінку цього явища гетьман неодноразово давав у своїх «Спогадах».

Отже, щоб успішно протидіяти розвідувально-підривній діяльності, особливо небезпечним антидержавним і кримінальним злочинам, попереджувати масові виступи проти існуючого ладу Гетьман затвердив 18 травня 1918 р. постанову Ради Міністрів «Про зміну існуючих законів про міліцію та утворення Державної варту». Відповідно у структурі МВС України було утворено Департамент Державної варту (ДДВ), до складу якого серед інших увійшов і Особливий (російською мовою – Осведомительный) відділ (ОВ) [4, с. 84–85].

У губерніях та повітах управління службовим персоналом та секціями Державної варту (ДВ) – загальною, карно-розвідувальною та особливою зосереджувалось у руках відповідних старост. Для допомоги губернському старості призначався окремий помічник-інспектор ДВ у губернії. У великих містах були створені міські підрозділи ДВ, які мали районні структури. За діяльністю ДВ здійснювався прокурорський нагляд. Особлива роль у діяльності ДВ належала ОВ ДДВ, на який було покладено завдання щодо попередження, відвернення й припинення злочинів проти державного ладу й безпеки держави, збору агентурної інформації про політичні виступи, страйки, партизансько-повстанський, профспілковий рух, політичні партії та їх функціонерів, настроїв населення тощо. У цьому полягали основні види контррозвідувальної діяльності відповідно до головних завдань захисту безпеки держави [4, с. 85]. На різних адміністративно-територіальних рівнях створювалися місцеві особливі відділи ДВ, які підпорядковувались центральному ОВ ДДВ. На чолі губернського ОВ стояв начальник, який безпосередньо підпорядковувався губернському старості, отримував від нього вказівки, але в оперативному плані діяв самостійно [4, с. 86].

В Одесі Особливе відділення почало свою діяльність 21 червня, про що отаман міста або градоначальник Одеси генерал-майор В. Мустафін телеграмою повідомив Директора ДДВ. У цій же телеграмі він повідомив, що у місті були знайдені «розкидані прокламації партії комуністів-більшовиків з маніфестом совдепу України, які були надруковані у квітні у Таганрозі». Також отаман